

YEDEK PARÇA

Doku ve Organ Nakillerinin aşırtıcı Öyküsü

Paul Craddock Londra'da yaşayan bir kültür tarihçisi ve ödüllü yazardır. İlk kitabı *Yedek Parça: Doku ve Organ Nakillerinin aşırtıcı Öyküsü*, Daily Mail'de "Haftanın Kitabı" seçilmiş ve Royal Society of Literature Giles St Aubyn Ödüllerinde Özel Mansiyon kazanmıştır. Paul, UCL Cerrahi Bölümü'nde Bilim ve Toplum Tarihi onursal profesörü ve Londra Bilim Müzesi'nde kıdemli araştırma görevlisidir.

Gürol Koca 1964'te Bursa'da doğdu. Çocukluk yılları Almanya'nın Erlangen kentinde geçti. 1975'te ailesiyle birlikte tekrar Bursa'ya döndü. İlkokul eğitiminin kalan kısmını ve lise eğitimini Bursa'daki Namık Sözeri Lisesi'nde tamamladı. Boğaziçi Üniversitesi Biyoloji ve Marmara Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği bölümlerinde okudu. Her iki bölümden mezun olmadan ayrıldı. 1989'da amatör olarak başladığı kitap çevirmenliğini 1995 yılından itibaren profesyonel olarak sürdürmeye karar verdi. Genellikle kurgu dışı kitaplar çevirdi. Son on yıldır biyoloji ağırlıklı popüler bilim kitapları çeviriyor.

PAUL CRADDOCK

Yedek Parça

Doku ve Organ Nakillerinin
Şaşırtıcı Öyküsü

Çeviren
Gürol Koca

YAPI KREDİ YAYINLARI

Patricia'ya

İçindekiler

Önsöz • 9

I. Deri (1550-1597) • 17

2. Hayvandan Hayvana Kan Nakli (1624-1665) • 53

3. Hayvandan İnsana Kan Nakli (1666-1670) • 79

4. Dişler (1685-1803) • 112

5. Organlar, Böbrek (1901-1954) • 164

6. Organlar, Kalp (1967-) • 209

7. Organ Naklinin Geleceği • 234

Teşekkür • 243

Kitap Seçkisi • 246

İllüstrasyon Listesi • 249

Dizin • 252

Önsöz

Yeni bağlanan damarlarından kan hücum eder etmez böbreğin o berbat gri renginin yerini canlı kırmızının çeşitli tonları aldı. Saniyeler önce sakatattan farkı olmayan bir organ dirilmiş, yeni bir beden tarafından sahiplenilmiş ve o bedende yeniden hayat bulmuştu. Bir böbrek naklini ilk izleyişimdi bu.

Bu sevecen bakışlı hastayla, kendinden geçip de el yıkama-ovalama işlemlerini tamamlamış üç kişi onu yeşil örtülerle sarıp sarmalamadan yirmi dakika önce karşılaşmıştım. Hasta tıpkı *Alice Harikalar Diyarı*'ndaki Sırıtan Kedi gibi yavaş yavaş kaybolmuştu bu yeşil örtülerin içinde. Biz ise gülümseme yerine vücutsuz bir karınla baş başa kalmıştık. Üç sağlık çalışanı son örtüleri de yerine yerleştirirken bir görevli sedyeyle içeri daldı; sedyeyi duvara, kapalı bir respiratör ile ısıtılı metal araçlarla kaplı rafların arasına dayadı. Donör böbrekti bu; buzların içine yatırılmıştı, renksizdi ve etrafı yağlarla güzelce kaplanmıştı. Örtülerin altındaki alıcısı gibi onun da hayati fonksiyonları durdurulmuştu. Raf ömrünü tamamlamış dana böbreğine benziyordu; sahip olduğu değerle taban tabana zıt bir görünüm içindeydi. Bu böbrek çaresiz hasta Bay Bhatti'ye, o sırada hastanenin bir odasında istirahat eden kardeşinin bir armağanıydı.

İki cerrah ile asistanları karnın iki yanına yerleşmişler; deri, yağ ve kas katmanları arasında kendilerine yol açmakla meşguldüler. Cerrahlar son zamanlarda bu katmanları kesmek yerine yakmayı, yani diyatermiyi tercih ediyor. Bu şekilde daha az kanama olur ama cerrahlar karın boşluğuna ulaşana kadar kavrulmuş et ameliyathaneyi mangal kokusuna boğar. Cerrahlar son kas tellerini ayırma işini bitirdikten sonra işlem yavaşladı, çünkü cerrah ekibi atardamar, toplardamar ve üreteri tespit edip ayırarak, yerlerini belirleyerek karnın iç kısımlarını operasyona hazır hale getirmeye başlamışlardı. Saatler süren bu yoğun hazırlık sırasında bir ara gözüm sedyede kimsesiz gibi duran “yeni” organa kaydı. Zaman-

la kan sızdırmış, üzerinde durduğu buz yavaş yavaş kırmızıya bulamaya başlamıştı.

Kalp monitörünün ısrarcı bip sesi ile respiratörden gelen kesintisiz sesin ameliyathanede bir aciliyet havası estirmesini bekliyordum ama Bay Bhatti'yi hayatta tutan makineler sessizdi. Cerrahlardan biri cilalı zemin üzerinde terliklerini sürte sürte yürüyerek böbreğin olduğu tarafa gitti ve böbreği buz yatağından aldı. Eldivenli elinin bir parmağıyla üzerindeki kırmızı buz parçacıklarını süpürdüktan sonra böbreği, onu yerine dikecek dört elin hazır beklediği ameliyat masasına getirdi. Sonra hepsi işine ara verdi. Baş cerrah karın boşluğuna bakmam için beni ameliyat masasına davet etti; hiçbir şeye dokunmamak için ellerim arkada yanlarına gittim. Anatomik yapısı kırmızı renkte olmakla birlikte, bu cansız gri kitle küçülmüş, solmuş görünüyordu ve oraya ait değil gibiydi. Hastanın vücuduna üç damarla bağlanmıştı, takılan klempler kan ve üre akışını geçici olarak durdurmuştu. Cerrah gözlerimin önünde bu klempleri çıkardı ve saniyeler içinde böbreğin griliği gitti; pembeye, sonra da kırmızıya yakın bir renge dönüştü. Bir insanın içinde başka bir insanın hayat pınarı akmaya başlamıştı adeta.

Bu deneyim organ naklinin modern bir şey olduğu izlenimi uyandıyordu insanda. Ameliyathane karmaşık makineler, gelişmiş araçlar ve dijital göstergelerle doluydu. Yanık insan eti kokusuna kimyasal kokular eşlik ediyordu. Gerçekleştirilen işlem steril ve çok iyi planlanmıştı. Oysa organ nakli cerrahisi hiç de öyle modern bir olgu değildir; Piramitlere kadar uzanan, şaşırtıcı derecede uzun ve zengin bir geçmişe sahiptir.

Hikâye önemsiz gibi görünen deri aşısıyla (deri grefti) başlar; vücudun bir parçasının bir yerden alınıp başka bir yere yerleştirildiği operasyonların ilkiydi bu. Deri greftleri daha sonra doku reddinin biyolojik mekanizması üzerindeki çalışmaların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ama kendi başlarına antik dönemin organ nakli sayılırlar. Bu tür bir organ transferine dair en eski referans eski Hindistan'da, Sushruta Samhita'da yer alır. Cerrahlara katarakt ameliyatının ve ileride sezaryen ameliyatı adıyla anılacak ameliyatın nasıl yapıldığının da anlatıldığı MÖ 6. yüzyıla ait Ayurvedik bir metin olan bu kutsal kitapta bir kişinin alnından derinin nasıl çıkarıldığı ve şekil verilerek burnunu kaybetmiş bir kişinin yüzünün

ilgili kısmında nasıl burun haline getirildiği tarif edilir. Bir organ naklinin en eski teknik tarifidir bu ve Samhita'nın yazarlarının bu cerrahi işlemi çoktan gelenekselleşmiş bir işlem olarak kayda geçirdiği düşünülürse, bu tekniğin çok daha eski olması muhtemel. Tarifin sonunda işlemin seçerresi konusunda ipucu veren şöyle bir not yer alır: “Yalnızca deri greftinde ustalaşanlar krala hizmet edecek ustalığa erişmiş sayılırlar.”

Cerrahların binlerce yıl basit deri greftleri gerçekleştirdiği kesin olmakla birlikte 16. yüzyıla kadar *herhangi bir* doku veya organ nakline dair bir kayda rastlanmaz. Ama ondan çok daha önce bu tür operasyonların efsanelerde yer aldığını görürüz. Bunların bazıları doku ve organ nakillerinin uygunluğuna ve kültürel önemine dair bir içgörü sunar; hatta kimi zaman bu efsaneler gelecek yüzyıllarda birçok insanın gerçek organ nakli ameliyatının nasıl olması gerektiğine dair düşüncelerini doğrudan etkilemiştir. Örneğin, 1680'de Çinli yazar Pu Songling, “Yargıç Lu” isimli öyküsünde, Zhu Erh-Tan adlı kahraman ama aptal bir adam ile öyküye adını veren yeraltı dünyasının yargıcı arasındaki, zamanla pekişen dostluk ilişkisini anlatır. Bir gün arkadaşları Zhu'yu yargıcın yerel tapınaktaki suretini çalmaya ikna eder. Zhu sarhoş olur, yalpalaya yalpalaya tapınağa gider ve yeşil surat ve kızıl sakalına varıncaya kadar yargıcın eksiksiz görünüşünü takınmış halde tapınaktan çıkar. Yargıcın suretini geri vermeden önce Zhu sarhoşluktan peltekleşmiş bir dille onu bir kadeh şarap içmeye davet eder. Cevap alamaz. Ertesi gece kapısı çalınır. Zhu kapıyı açınca karşısında yargıcı bulur; yargıç yeraltı dünyasından çıkıp gelmiştir. Zhu kellesinden olacağını düşünerek hemen sureti konusundaki densizliğinden dolayı yargıçtan özür diler. Yargıç gülererek yanlış anlaşıldığını, içki teklifini kabul ettiği için geldiğini söyler.

Ondan sonra bu tuhaf ikili birkaç günde bir buluşur ve içki arkadaşları olur. Bir gün Zhu, yargıcı içki sofrasında bırakarak uyumaya çekilir. Derin uykusu sırasında Zhu göğsünde bir sancı hissederek uyanığında yargıcı yatağının başucunda bulur. Dostu elleriyle göğsüne dalmış, parmaklarıyla kalbini bulmaya çalışmaktadır. Zhu dehşete kapılmış olsa da Lu'nun kötü bir niyeti yoktur. Masum bir kalp nakli gerçekleştirmektedir aslında. Dostunun aptal olduğunu bildiği ve onun bu durumuna üzüldüğü için ölümler diyarından bir

armağan getirmiştir ona: O sırada göğsünden söküp masaya koyduğu eski aptal kalbinin yerine akıllı bir kalp. Bu yeni kalp sayesinde Zhu'nun aptallığından eser kalmaz, ünlü bir yazar olur çıkar.

Hikâye burada bitmez ama. Zhu bu organ naklinden hoşnuttur elbette, yargıçtan karısının *sorunu* konusunda da yardımcı olmasını rica eder. Zhu karısının endamının “fena olmadığını” ama yüzünün korkunç görüldüğünü belirtir. Onun bu çirkin kafasının yerine güzel bir kafa yerleştirilmesinin mümkünatı var mıdır? Böyle bir nakil karısının kişiliğini değiştirmeyecektir; yapılacak değişiklik tamamen kozmetik bir değişikliktir (o dönemlerde Çin’de “kişiliğin” kalpte bulunduğu düşünülürdü –Zhu’nun aptallığının çaresi olarak yeni kalp gerekmesi de bu yüzdendi). Yargıç kabul eder ve ölümler diyarında vücut parçaları temin ettiği yere gider, bulabileceği en güzel başı alıp koltuğunun altına yerleştirerek geri döner.

Yargıç Lu, Zhu’nun karısının yatağının yanına çöker, başı Zhu’ya verir ve çizmesinden çelik bir bıçak çıkarır. Yargıç uyumakta olan kadının boğazını keser. Kadının başı yastığın kenarına düşer. Yargıç güzel başı elinden aldıktan sonra Zhu’ya eskisinden kurtulmasını söyler. Nakil işlemini tamamlamak için yargıç başı kadının boynuna göre hizalar ve boyuna yapıştırmak için başı sımsıkı bastırır. Zhu’nun karısı uyanınca boynunda bir tuhaflik hisseder. Aynaya bakınca boynunda kırmızı bir yara izi ve yabancı bir yüzle karşılaşır, şaşırır.¹

Yedek Parça, doku ve organ nakillerinin 16. yüzyıldan günümüze kadarki hikâyesini anlatıyor. 16. yüzyıl hem organ nakliyle ilgili efsanelerle alay edildiği hem de İtalya’da gerçek organ nakillerinin yeniden yapılmaya başlandığı bir dönem. Fransız yazar ve hekim François Rabelais *Pantagruel* adlı romanında kendi kurguladığı hikâyelerle mistik organ nakli hikâyelerini hicveder. Kanlar içindeki başı kollarının arasında ölmüş halde bulunan Episthemon’un hikâyesini anlatır. Cerrah Panurge, “Bir yaş daha damlamasını gözümden, çünkü hâlâ sıcak vücudu, onu eskisi gibi sapasağlam yapacağım” der. Bunu söyledikten sonra kanlı başı alır ve kamışını ağzına sokar –bu yaptığına “İçine hava girmemesi lazım” gibi tıbbi

1 Xiao-Ping Ren (2016), “The Age of Head Transplants”, *CNS Neuroscience & Therapeutics* 22(4): 257-259.

olmaktan uzak bir açıklama getirir– ve boynu beyaz şarapla siler, sonra başı boynunun üzerine dengeli bir biçimde oturtup boynuna diker. Episthemon tekrar nefes almaya başlar, “gözlerini açar, esner, hapşırır, ardından koca bir gaz çıkarır.”²

Rönesans İtalyası’nda burun onarma biçiminde ortaya çıktığında deri grefti Hindistan’da sahip olduğu o asil konumunu yitirmiş gibiydi. Deri aşısı İtalya’da kültürel ve teknik olarak bitki aşısıyla ilişkilendirilmiş, köylü ameliyatına dönüşmüştü; bu operasyonu gerçekleştiren bir avuç cerrah uyguladıkları tekniği kendilerine saklıyordu. Kısa bir süre sonra boşboğaz, dönecek bir cerrah bu gidişata son verecek ve deri aşıları 16. yüzyılın sonlarına doğru daha yaygın uygulanır olacaktı ama başlarda tıp kurumunda cerrahi organ nakli gibi bir kavram yoktu. Hatta dönemin en ünlü ve en saygın anatomi uzmanlarından Andreas Vesalius bile ikame burunların kaslarla oluşturulduğunu düşünüyordu, ki böyle bir şey imkânsızdı.

Deri aşılarının yeniden ortaya çıkmasından yalnızca birkaç on yıl sonra ve epey bir denemenin ardından İngiliz hekim William Harvey, kalbin pompa gibi çalıştığı, kanın vücudun içinde bir döngü içinde dolaşmasını sağladığı sonucuna vardı. Birkaç on yıl sonra ise İngiltere ve Fransa’daki bilim insanları ile hekimler bu fikirden yola çıkarak başka bir naklin, kan naklinin öncülüğünü yapacaklardı. Bu öncüler dolaşım teorisini benimseyerek iki vücudu birbirine iki mekanik elemanı bağlar gibi bağlamaya çalıştı. Tıpta kök salmış köhne fikirler nedeniyle bu ilk deneyler, içinde hayvanlar ile insanlar arasında gerçekleştirilen kan nakil öykülerinin de yer aldığı mit ve efsanelerde anlatılanlardan yola çıkılarak gerçekleştirilmişti. Bu girişimler tamamen başarısızlıkla (bizim standartlarımıza göre en azından) sonuçlanmış olsa da kan nakilleri, vücutların birbiriyle uyumlu veya uyumsuz olmasına neden olan mekanizmalarla ilgili bilgimize katkıda bulunarak, tıpkı deri greftleri gibi, zaman içinde organ nakillerinin gelişiminde temel bir öneme sahip olacaktı. Ve işte yine 17. yüzyılın bu ilk yenileşme günlerinde bilim insanları kan grubu fikrini geliştirmeye başladı.

2 Alıntılayan: David Hamilton (2012), *A History of Organ Transplantation: Ancient Legends to Modern Practice*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, s. 8.

Vücudun “parçalardan” oluştuğu fikri takılacak her parçanın uyumlu çalışabileceği fikrini doğurdu ve 18. yüzyılda bu fikir ilk nakil amaçlı vücut parçası piyasasının ortaya çıkışına neden oldu. Tüketim kültürü ivme kazanınca diş hekimleri diş avına çıktı, cesetlerden diş söktü, savaş alanlarından yüklü miktarda ölü diş (“Waterloo Dişleri”) satın aldı. Hatta yoksul çocukları kandırarak dişlerini söktüler ve bunları doğrudan zenginlere taktılar. 19. yüzyıla gelindiğinde diş naklini mümkün kıldığı düşünülen fizyolojik mekanizma, başarılı kan naklinin –bu sefer iki insan arasında– gerçekleştirileceğine dair umutları canlandırmıştı. Organ nakli, Naiplik Dönemi’nin karanlık yıllarında ilk kez net ve görünür bir amaç buldu kendine: Bundan böyle organ nakilleri (çoğunlukla) insan hayatını kurtarmak için yapılacaktı.

20. yüzyılın ilk yıllarında nihayet iç organların nakledilebileceğine ikna olduğunda bile sürprizler bitmemişti. Bugün cerrahların organları vücutlara dikerken kullandığı dikiş tekniği, onu bu amaca hizmet edeceğinden bihaber el işlerinde kullanan oya ve dantel ustası Marie-Anne Leroudier’ye aittir. Aynı yüzyıl içinde sonraki yıllarda Hollandalı hekim ve mucit Willem Kolff, sosis gömleği yumağı, bir emaye küvet ve düşürülmüş bir Alman uçayından elde edilen parçaların yardımıyla yapay bir böbrek üretti. Daha sonra yapacağı kalp ile akciğerleri baypas eden makineler, Christiaan Barnard gibi insanların nihayet insan kalbi naklini gerçekleştirmelerini mümkün kılacaktı. Daha yüksek seviyeli teknik gelişmeler ise cerrahların yüz ve kol gibi daha karmaşık yapıların nakillerini gerçekleştirmelerini sağlayacak, biyomühendisler ile kök hücre uzmanları bir ispanak yaprağının kolajen doku iskelesi üzerinde insan kalp dokusu üretmeyi başaracaktı.

Organ nakillerinin nakil ameliyatları öyküsünde yeni bir sayfa açtığı aşıkârsa da bu kitapta onları daha uzun bir öykünün ve daha geniş bir kültürel bağlamın parçası olarak ele alıyorum. Son yetmiş küsur yıl içinde teknoloji organ nakilleri gerçekleştirmemize olanak sağladı ama nakil ameliyatları en az 500 yıldır yaygın olarak yapılıyor ve arkalarında 5.000 yıllık bir kültürün desteği var; bu kültür olmasa London’s Royal Free Hastanesi’nde tanık olduğum türden modern nakilleri tasavvur etmek bile mümkün olmazdı.

Organ nakli anlatısının kapsamını genişleterek nakil ameliyatlarının öyküsünün ustalığa uzanan teknik bir ilerlemeden ibaret olmadığını, esasen bir insan macerası olduğunu gösterebileceğimi umuyorum. Organ ve doku nakillerinin öyküsü; kalplerimize pompa ve vanalardan daha yakın bir şeyle, vücudumuzu öğrenme biçimimizle, birbirimizle ve kendimizle olan ilişkilerimizle ilgili bir öyküdür. Bu işlemlerle ilgili çok miktarda bilgi mevcut; organ ve doku nakilleri üzerinde çalışmalar yürütmüş hekim ve bilim insanları fikirlerini kendilerine saklamamışlar; bu işlemleri tarif eden sanatçılar, oyun yazarları ve yazarlar da fırça ve kalemlerini korkak alıştırمامışlar. Son derece zengin kaynaklar ve çeşitli akademik raporlar içeren bu öykü, iç ürpertici meraklar uyandıran bir öyküden ibaret değildir; hepimizin kendimize sorduğu o büyük sorular üzerinde duran ayrıntılı bir tarihe sahiptir: Vücudun bazı kısımlarının bir yerden alınıp başka bir yere taşınmasının asıl *anlamı* üzerine kafa yormaya başlayınca, organ ve doku nakli etkileyici teknolojik gelişmelere ve hayli yetenekli tıp uzmanlarına dair öykülerin ötesinde bir konu haline gelir. Bu açıdan bakıldığında organ nakli cerrahisi kişisel kimlik anlayışımız üzerine yapılan sezgisel bir tefekkürden, belki de insan olmanın, canlı ve bir birey olmanın ne demek olduğunu anlamak için el yordamıyla yapılan araştırmadan çok da farklı bir şey değilmiş gibi görünür. İşte Rönesans İtalyası'nda organ naklinin tarihi tam da bu insan olmanın ne demek olduğu sorusu ve bireysel kimlik sorunuyla başlar.

I. Deri (1550-1597)

Yolsuzluğa bulaşmış İranlı bir yargıç olan Sisamnes'in derisinin yüzölüşünün anlatıldığı sahne, 1498'de Gerard David tarafından yapılmış iki kanatlı tablonun (diptik) bir yarısını oluşturur. Sisamnes masaya bağlanmıştır; dört işkencecinin ellerindeki bıçaklarla gövdeyi, kolları, bacakları yüzüşüne tanık olurken maazallah penisin görüntüsünden rencide oluruz diye mahrem yerleri bir havluyla örtülmüştür. Sımsıkı sıkılmış dişler ve acı içinde patlayan damarlarıyla hâlâ canlı olan bu kişinin bedeni anatomistin masasındaki bedenden farklıdır. Buradaki eylem, bu kişinin kimliği ve insanlığının tavşan derisi soyar gibi soyulup kişiliksiz bir et ve kemikten ibaret bırakılmasından hemen önceki an içinde donmuştur. Deri yüzme işleminden sonra kral yargıcın oğlunu onun yerine atar. Resmin sağında oğlanın makamına yerleştirildiğini görürüz. Yeni yargıcın koltuğu kralın hediyesidir; kral koltuğu, şiirsel bulduğu için ve yeni yargıcın gözünü korkutmak amacıyla Sisamnes'in yüzülen derileriyle kaplatmıştır.

Bu resim ilk modern deri greftlerinin gerçekleştirildiği dönemlerde yapılmıştır. Resim, kişi ile derisi arasındaki ilişkiyi, bu ilişkinin yok oluşunun eşiğinde tasvir eder ve gücünü insanın derisiyle arasındaki bağlantının kırılganlığını göstermesinden alır.¹ Kendimizi derisiz tasavvur edemeyiz. Derimiz bizi etten ayırır, resimde tasvir edilen biçimdeki aşırı deformasyonlar temel insan kimliğimizi yok etme potansiyeline sahiptir. Deri yüzme uygulamasına dair çok az kayıtlı vaka var (İskitler bir zamanlar deri yüzme konusundaki yetenekleriyle nam salmıştı gerçi) ama ilk modern doku nakilleri o dönemin dünyası deriye, özellikle

1 Tarihsel deri grefti ile kimlik arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yok oluşu konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Craddock (2012), "Natural Material for Unnatural Ends," Heide Hatry (haz.), *Not a Rose*, Milan: Charta.

de buruna bugünün dünyasından daha düşman olduğu için gerçekleştirilmişti.

Rönesans döneminde (ve öncesinde) bir kişinin burnunu kaybetmesi olağan bir olaydı. Bazıları burunlarını kavgada veya düelloda kaybederdi. Birçok burun cezalandırmak amacıyla, mücrimin benlik duygusuna zarar vermek için yerinden edilirdi. Günümüzde dehşet verici bir olay olarak haberlere konu edilebilecek bir işlem olan burun kesme işlemi (rinotomi) antik Hindistan'da uzun bir geçmişe sahip, zaman zaman Avrupa ve Ortadoğu'da da örneklerine rastlanan rutin bir cezalandırma yöntemiymiş. Mısır ceza yasasında zina yapmanın cezası burun kesmektir.² MÖ 1160'ların ortalarında Firavun III. Ramses sulh hâkimlerinin burunlarının kesilmesini emretmişti. Zira bu hâkimler, oğlunun firavun olmasını isteyen ikinci karısı Kraliçe Teya ile işbirliği yaparak bir masa oyunu sırasında gırtlaklarını kesmeye yeltenmişler.³ Mısır'da bu burun kesme hadisesi vahim boyutlardaymış belli ki, zira *Harper's Dictionary of Classical Antiquities*'de çölün dibinde kurulan ve işledikleri cürüm nedeniyle Etiyopya hanedanlığı tarafından burunları kesilmiş suçlulardan oluşan Rhinokoloura ("kesik burunlar") adlı bir şehirden söz edilir.

Aradığımızda dünyanın her köşesinde birilerinin burnunu kesen insanlara rastlarsınız. Roma'da bir kocanın kendisini aldatan karısının veya âşığının burnunu kesmesine izin verilirmiş.⁴ Papa V. Sixtus, burun kesme cezasıyla tehdit ederek yol eşkıyalarının Roma'yı ve çevre bölgelerini işgal etmelerini önlemeye çalışmış.⁵ Nitekim, İtalyan gezgin ve cerrah Niccolao Manucci de Mysore ormanlarından geçerken burunlarından olmuş Babür atlılarından söz eder. Orman sakinleri peşlerine düşer, arkalarından atın sağrısına atlar ve yarım ay biçiminde özel tasarlanmış bıçaklarla burunlarını uçururlarmış.

Yeni bir buruna ihtiyaç duyulmasının nedenleri arasına 16. yüzyıl Avrupası'nın viral tehdidi frengiyi de katmamız gerekir.

2 G. Sperati (2009), "Amputation of the Nose Throughout History", *Acta Otorhinolaryngologica Italica* 29(1): 44-50, s. 45.

3 Susan Redford (2002), *The Harem Conspiracy: The Murder of Ramesses III*, DeKalb: Northern Illinois University Press, s. 7-11.

4 Sperati (2009), s. 48.

5 Maxwell Maltz (1946), *Evolution of Plastic Surgery*, New York: Froben Press, s. 16-17.

Bu hastalık, bugün tanık olduğumuz vakalardan çok daha ciddi sonuçlar doğuruyordu. Hastalık genital bölgede yaraların ortaya çıkmasıyla başlıyor, hastalığın ilerleyen safhalarında ülser, ateş, körlük, çıbanlar ve demans görülebiliyordu. Hastalığın en korkunç belirtilerinden biri ise burnun çürüyüp düşerek yüzün bu kısmında yalnızca bir delik kalmasıydı kuşkusuz. Frengi mutlaka olmasa da cinsel yollarla da bulaşabildiği için bu talihsiz kişilerin “semer burnu” diye tabir edilen burunları düşük ahlaki simgeler hale gelmiş, burunsuz olmanın utancına bir de böyle bir utanç eklenmişti. İnsanın burnunu kaybetmesi o kadar korkunç bir şeydi ki, 16. yüzyıl ilahiyatçılarından Thomas Sanchez bunu evliliğin sona erdirilmesi için temel gerekçe saymıştı.⁶

Burun kaybetmek tat ve koku duyusunu yok ediyor, sesi bozuyordu ama beraberinde getirdiği toplumsal yalıtılmışlık ve dışlanma çok daha berbat bir şeydi. Birçokları için tek gerçekçi çözüm burun maskesiydi. Hiç de ikna edici olmayan maskelerdi bunlar –bazıları gözlük çerçevelerinden sarkan kopya burunlardı sadece ve daha çok parti maskelerine benziyordu– ama iyi kötü bir burun izlenimi bırakıyorlardı (özellikle Mısır için bunu söylemek mümkün, çünkü arkeologlar kazılarda takma burunlu birçok mumya çıkarmıştır⁷). Ünlü insanlar bile takma burun kullanıyordu.

Tycho Brache örneklerden biriydi. Brache çıplak gözle gözlem yapan son büyük gökbilimciydi. Hayatının son yılında kendisinden de ünlü olacak Johannes Kepler’i asistanı olarak işe almıştı. Gençliğinde bir Noel eğlencesi sırasında kendi gibi yirmi yaşında olan Danimarkalı Manderup Parsberg’le matematikle ilgili bir konuda fikir ayrılığı yaşamış. Anlaşamadıkları bu konu her ne idiyse tartışmaları çok sert geçmiş olmalı ki partiden ayrılıp zifiri karanlıkta mezarlığa gitmişler ve orada mezar taşlarının arasında kılıçlarını çekmişler. Öfkeden ve ışıksızlıktan körleşmiş halde birbirlerine rastgele kılıçlarını savurmuşlar. Birkaç saniye sonra Parsberg’in kılıcı bir hedef bulmuş kendine, gökbilimcinin burnunun irice bir parçasını kesip atmış.

6 Sperati (2009), s. 48.

7 Alan Clive Roberts (1971), *Facial Prostheses: The Restoration of Facial Defects by Prosthetic Means*, Londra: Kimpton.

Zaman içinde araları düzelmiş ve yıllar içinde sıkı dost, hatta daha sonra Parsberg'in kuzeni Brahe'nin kardeşiyle evlendiği için aile olmuşlar.⁸ Ancak Brahe'nin yüz şekli bozulmuş ve ona mağlubiyetini de sürekli hatırlatan çirkin bir yarayla dolaşmaktan utanır olmuş. Bir süre sonra Brahe takma bir burun geliştirmiş kendine. Biyografisinin yazarı, balmumu gibi adi bir malzeme onun konumunda bir insana yakışmayacağı için Brahe'nin "gümüş ve altın" alaşımı bir malzeme seçtiğini, bu malzemeden yapılan takma burnun teninin renginde boyandığını iddia eder. (Danimarkalı ve Çek araştırmacılar 2010 yılında yaptıkları kimyasal analizle burnun pirinçten yapıldığını kanıtlayarak bu iddiayı çürüttüler.)⁹ Brahe'nin portrelerinde yüzüne yapıştırılmış bu muhteşem tasarımı görmek mümkün; takma burnun çok ikna edici görüldüğünü de söylemek lazım. Ama arkadaşlarından birinin söylediğine göre, takma burnu zaman zaman yerinden oynuyormuş, bu yüzden Brahe içinde yerinden oynadığında burnu sabitlemesini sağlayacak yapıştırıcı bulunan küçük bir kutu taşımış hep yanında.

Şekil 2: Tycho Brahe [J. de Gheyn'den ilhamla

J.L. Appold tarafından 1586'da yapılmış tarama çizgili baskı].

-
- 8 John Robert Christianson (2003), *On Tycho's Island: Tycho Brahe, Science, and Culture in the Sixteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 173.
- 9 Megan Gannon (2012), "Tycho Brahe Died from Pee, Not Poison", *LiveScience*: www.livescience.com/24835-astronomer-tycho-brahe-death.html.